

Lupu și Matei Basarab eu Poarta în lumina unor documente turcești inedite", *Anuarul Inst. de Istorie și Arheologie din Cluj*, XV [1972], s. 49-84); Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmi' u't-tevârîh*'ine göre Tatarlar'ın Rumen topraklarında 1241-1242'de vuku bulan istilâ hareketi ("L'invasion des Tatars de 1241-1242 dans nos régions selon Djami et-Tevârih de Fâzlol-lâh Râşid od-Din", *Revue Roumaine d'Histoire*, XII [1973], s. 101-121); İbn Kemal'in tarihine göre 1474'te Mihaloğlu Ali Bey'in Oradea'ya karşı yaptığı akın ("Incursionsa [akin] lui Mihaloglu Ali Bey asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriceii lui İbn Kemal", *Omagiu Prof. Ștefan Pascu-Mélanges Ș. Pascu* [Cluj 1974], s. 291-306); henüz yayımlanmamış Türk belgelerine göre Kanûnî Sultan Süleyman'ın hizmetinde Aloisio Gritti ("Aloisio Gritti in slujba Sultanului Süleyman Kanunî după unele documente turcești inedite", *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VII [1974], s. 101-160; Fransızca'sı: "Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits, 1533-1534", *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu*, III [Paris 1992], s. 10-60 [J. L. Bacqué-Grammont ve C. Feneşan'ın ilâveleriyle]); Osmanlı döneminde Banat'ın ekonomik ve sosyal görünüşleri ("Aspecte economice și sociale din riata Banatului în epoca otomane", *Studii de Istorie a Banatului*, III [1974], s. 12-26); Yıldırım Bayezid ile II. Murad dönemlerinde Rumen topraklarına yapılan akınlara dair iki Türk belgesi ("Deux documents turcs concernant les expéditions des Sultans Bayezid Ier et Murad II dans les pays roumains", *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII [1974], s. 395-413); Sigismund Bathory'nin Banat ve Timişvar'ı Türkler'den geri alma teşebbüsleri ("Incercările lui Sigismund Bathory de a elibera Banatul și Timișoara de Turci", *Ti-biscus*, III [1974], s. 171-180); Türk vekâ-yî'nâmelerine göre 1598 Eylül-Ekiminde Mihai Viteazul'un Tuna'nın güneyinde gerçekleştirdiği akınlar (*Mihai Viteazul. Culegere de Studii* [ed. P. Cernovodeanu ve C. Rezachevici, București 1975], s. 163-178); Mihai Viteazul hakkında Türk kaynakları ("Izvoare turcești despre Mihai Viteazul", *Revista Arhivelor*, LII/2 [1975], s. 158-169); Mihai Viteazul ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler ("Les Relations entre Michel le Brave et l'Empire Ottoman", *Revue Roumaine d'Histoire*, XIV [1975], s. 457-482); Mihai Viteazul ve Eflak ile ilgili olarak Hoca Sâded-

din ile Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi arasında 6 Nisan 1596'da cereyan eden şiddetli tartışma ("Violenta disputa asupra lui Mihai Viteazul și a Tării Românești între Hogeza Sadeddin și Muftiul Bostanzade, la 6 aprilie 1596", *Apulum*, XIII [1975], s. 299-313); Türk belgelerine göre Mihai Viteazul'un son yılı ("Ultimul an al lui Mihai Viteazul în viziunea documentatiei turcești", *Mihai Viteazul și Sălajul* [Zalău 1976], s. 481-505).

Decei, Romanya'da bulunan bazı Türk ve İslâm belgelerine ait katalogların hazırlanmasıyla da ilgilenmiştir: Devlet Merkez Arşivi'ndeki Türk belgelerinin katalogu (*Catalogul documentelor turcești din Arhiva istorică centrală*, București 1965 [M. Guboğlu, D. Duca ve V. Vasilescu ile birlikte]); Krayova Arşivi'ndeki 38 Arapça ve Türkçe belge ("38 de carti manuscrise Arabe și Turcești în Arhivele Statului din Craiova", *Revista Arhivelor*, XII/1 [1969], s. 3-12) ve aynı yerdeki Arapça yazmalara dair ("Les Manuscrits arabes dans les archives d'Etat de Craiova", *Româno-Arabica*, I [București 1974], s. 77-80); Batthyaneum Kütüphanesi'ndeki Türk ve Arap el yazmaları ("Manuscritele turcești și arabe din Biblioteca Batthyaneum", *Apulum*, VIII [1970], s. 79-88). Bunların dışında Decei, Romanya'dan bahseden seyahatnâmeler dizisi *Călători străini despre țările Române*'nin VI. cildinde (București 1976) yer alan Halepli Pavlos ve Evliya Çelebi seyahatnâmelerinin ilgili bölümlerinin Rumence'ye çevrilmesine de katkıda bulunmuştur. Hazırladığı büyük bir Osmanlı tarihinin, ölümünden sonra yalnız 1656 yılına kadar vuku bulan olayların anlatıldığı 414 sayfalık I. cildi yayımlanabilmiştir (*Istoria Imperiului Otoman pîna la 1656*, București 1978). Decei bunlardan başka Millî Eğitim Bakanlığı'nın yayımladığı *İslâm Ansiklopedisi*'ne "Boğdan", "Bucak", "Demirkapı", "Dobruca", "Eflak", "Erdei" (Tayyib Gökbilgin'le birlikte), "Fenerliler", "Hotin", "İsmail", "Kamanice" maddeleriyle "Kara-deniz" ve "İstanbul" maddesinin uzunca bir bölümünü de yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. I. Bratianu, "De la nécessité d'un institut roumain d'histoire et d'archéologie à Constantinople", *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris 1938, s. 275-279; V. Netea, "Aurel Decei (1905-1976)", *RI*, XXVI (1976), s. 1443-1445; M. Cazacu, "Aurel Decei, 1905-1976", *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu*, III, Paris 1992, s. 2-9.

SEMAVİ EYİCE

DEDE

Türkçe'de babanın ve annenin babasını, büyük babayı ifade eder. Arap dilindeki karşılığı *ceddir* (*cedd*, çoğulu *ecdâd*). Arapça'da baba anlamına gelen *eb* kelimesinin dede ve ata anlamında kullanıldığı da olur (bk. el-Bakara 2/133; Yûsuf 12/38; el-Hacc 22/78).

Torun ile dede arasındaki akrabalık bağı bazı dinî ve ahlâkî vecibeler yanında şahıs, aile, ceza ve miras hukuku konularında da karşılıklı birtakım hak ve görevler doğurmaktadır. Sosyal ve ahlâkî karakterdeki münasebetler açısından baba ve anne tarafından dedeler arasında önemli bir ayırım söz konusu edilmezken ekonomik ve hukukî yönün ağır bastığı hak ve görevlerde babanın babası veya onun babası olan ve nesep bağının kökü sayılan dede ile annenin babası, babanın annesinin babası gibi araya kadının girdiği diğer dedeler arasında belli bir ayırım yapılır. Birinci gruptaki dedeye "sahih dede", diğerlerine ise "sahih olmayan dede" veya "fâsîd dede" denir.

Dede, kişinin "usul" denilen birinci derece yakın akrabası içinde yer alır. Evlenme yasağı, mahremiyet ve örtünme (te-settûr) açısından usul arasında fark gözetilmediğinden anne veya baba tarafından dede bu konuda baba hükmündedir. Konuyla ilgili âyetlerde (en-Nisâ 4/22-23; en-Nûr 24/31) zikredilen "baba"nın her iki koldan dedeleri, "kızlar"ın da hem oğlun hem de kızın kızlarını kapsadığı hususunda görüş birliği vardır. Süt emme (radâ') sebebiyle dede olan kimse de evlenme yasağı ve mahremiyet açısından kan bağıyla dede olan kimse gibidir.

Şahıs ve mal üzerindeki velâyetin hukukî olduğu kadar ekonomik yönü de bulunduğu ve ayrıca yakınlar arası hukukî yükümlülüklerde erkek tarafından akrabalığa dayalı aile yapısı esas alındığından kişinin sahih dedesi yani babasının babası ve onun babası, araya kadının girdiği dedelere nisbetle velâyet konusunda ayrı bir statüye veya önceliğe sahiptir. Fıkıh kitaplarında "dede" (*ced*) kelimesi mutlak şekilde kullanıldığında kural olarak sahih dedeyi ifade eder. Dedenin torunu üzerindeki velâyet hak ve görevi, onun nafaka yükümlülüğü ve mirasçılık ilişkisiyle de mâkul bir bütünlük gösterir. Sahih dede, reşid olmayan küçük (kâsır) üzerinde babadan sonra baba gibi hem malî hem de şahsî temsil hakkına yani velâyet ve vesâyete sahiptir. Ancak küçüğü evlendirme yet-

kisinin babadan sonra, babanın tayin edeceği vasiye mi yoksa doğrudan dedeye mi geçeceği hususu hukukçular arasında tartışmalıdır. Küçüğü bulûğdan önce evlendirmeyi doğru bulmayan fakihlere göre ise başkaları için olmadığı gibi dede için de böyle bir hak söz konusu değildir. Öte yandan Hanefîler evlenecek şahıs açısından, diğer hukuk ekollerinde de veliler açısından evliliğe zorlama yetkisini (velâyet-i icbâr) oldukça daralttıklarılarından sahih dedenin icbar velâyeti de bazı sınırlamalara uğramış, Mâlikîler'de ise bu velâyet hiç tanınmamıştır. Annenin babası, onun babası, babanın annesinin babası gibi gayri sahih dedeler ise kişinin "zevî'l-erhâm" adını alan yakınları grubunda yer alır. Fakihlerin çoğunluğuna göre bu dedelerin küçük üzerinde velâyetleri yoktur. Bu durumda velâyet asabe'den hâkime intikal eder. Ebû Hanîfe'ye göre ise asabeden herhangi bir kimse yoksa velâyet diğer akrabaya, bu arada sahih olmayan dedelere de belli bir sıra dahilinde intikal eder. Velâyetin üçüncü türü olan, küçüğün bakım ve terbiyesi hak ve görevi (hidâne) küçüğün annesi, belli derecede kadın akrabası ve babası bulunmadığında fakihlerin çoğunluğuna göre babadan sonra dedeye, Mâlikîler'e göre ise babadan sonra kardeşlere, onlardan sonra da dedeye aittir.

Nafaka yükümlülüğü aynı zamanda sosyal ve ahlâkî bir görev karakteri taşıdığından fakihlerin çoğunluğu bu konuda bir ayırım yapmaksızın dede ile torun arasında, sırası geldiğinde ve şartlar oluştuğunda karşılıklı nafaka yükümlülüğü bulunduğu görüşündedir. Bu sebeple dede ve torun birbirine zekât vermezler. Burada tarafların birbirine mirasçı konumunda olup olmadığının bakılmadığı gibi din farkı da gözletilmez. Mâlikîler ise usul içerisinde sadece anne baba ile çocuklar arasında nafaka yükümlülüğü bulunduğu, buna bağlı olarak dede ile torunun birbirlerinden zekât alıp verebileceği kanaatindedirler. Mâlikîler ile fakihlerin çoğunluğu arasındaki bu görüş ayrılığı başka konulara da taşar. Meselâ çoğunluğa göre dede baba hükmünde olduğundan dede ile torun arasında cereyan eden suçlarda kısas, el kesme, zina iftirası (kazf) cezası vb. uygulanmaz ve bu konuda iki nevi dede de eşittir. Mâlikîler'e göre ise bu muafiyet sadece anne baba ile çocuklar arasında söz konusudur.

Muhakeme hukukuna gelince, dede ile torunun birbirleri için şahitlik etmeleri, usul-fürû yakınlığını şahitlik için engel saymayan bazı münferit görüşler

hariç tutulursa, hukuk ekollerinin hepsine göre aradaki birinci derece yakınlık sebebiyle kabul edilmez.

İslâm hukukunda dede ile ilgili en yoğun tartışmalar dedenin mirasçılığı konusundadır. Miras hukukunda sahih dede ile diğer dedeler iki ayrı statüde ele alınır ve dede kelimesiyle, ölenle arasına kadın girmeyen dedeler (sahih dede) kastedilir. Sahih dede, İslâm miras hukukunda hem belirli payları olan mirasçılar (ashâbü'l-ferâiz) hem de asabe için de yer alır. Asabe içinde de binefsihi asabe olanların ikinci sınıfında bulunur. Ölenin babası varken dedesinin mirasçı olmayacağı, baba bulunmadığında ise babanın yerine geçeceği konusunda görüş birliği vardır. Bu bakımdan dede, a) Ölenin oğlu, oğlunun oğlu ile birlikte bulunuyorsa mirasın altıda birini alır. b) Ölenin kızı, oğlunun kızı ile birlikte bulunuyorsa hem mirasın altıda birini, hem de asabe sıfatıyla dağıtımdan artan kısmı alır. c) Bunların dışında bir mirasçı varsa o takdirde asabe sıfatıyla mirasın onlardan artan kısmına sahip olur. Bu üç halde baba ile dedenin durumu aynı iken dedenin mirasçılığı birkaç konuda babaya göre farklılık gösterir. 1. Babanın annesi baba ile mirasçı olamadığı halde dede ile mirasçı olabilir. 2. Anne, ölenin eşi ve baba ile birlikte mirasçı olduğunda eş mirastan hissesini aldıktan sonra kalanın üçte birini alır. Burada baba yerine dede bulunursa anne bütün mirasın üçte birini alır ve bu suretle de anne dede karşısında baba ile birlikte olduğu durumdan daha fazla pay almış olur. 3. Babanın, bütün kardeşleri mirasçılıktan düşürdüğü konusunda fakihler arasında görüş birliği vardır. Halbuki dedenin anne bir kardeşleri mirasçılıktan düşürecek kabul edilmekle birlikte öz veya baba bir kardeşleri düşürüp düşüremeyeceği tartışmalıdır. Hz. Ebû Bekir, Âişe, İbn Abbas, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b da dahil olmak üzere ahabın çoğunluğuna, birçok tâbiîn âlimine, Ebû Hanîfe, Dâvûd ez-Zâhirî, Müzenî, İbn Rüşd gibi hukukçulara göre bu konuda dede baba gibidir. Bu sebeple baba ile miras alamayanlar dede ile de alamazlar. Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit ve İbn Mes'ûd'a, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî hukukçularına, Evzâî, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise dede bu durumda babadan farklı olup ölenin kardeşlerinin mirasçılığını önlemez. Ancak dedenin hangi ölçü ve usulde mirasçı olacağına farklı görüşler vardır. İhtilâfın sebebi, konuyla ilgili bir nassın bulunmaması, ölenin dedeye mi kardeşlere mi

daha yakın olduğu hususunda farklı tercihlerin olmasıdır (geniş bilgi için bk. Aktan, s. 150-159).

Sahih dedenin yukarıdaki statüsüne karşılık fâsîd dede, ashâbü'l-ferâiz ve asabe dışında kalan akrabasının oluşturduğu zevî'l-erhâm grubunda yer alır. Bir grup sahâbe ve bazı fakihler, ilk dönem Mâlikî ve Şâfiî âlimleri zevî'l-erhâmın mirasçı olamayacağı görüşündedir. Ancak hicrî III. yüzyıldan itibaren her iki mezhepte de beytülmalin bozulduğu gerekçe gösterilerek terekenin, başkaca öncelikli mirasçı yoksa, beytülmal yerine zevî'l-erhâma intikal edeceği görüşü benimsenmiş ve tercih edilmiştir. Diğer bazı sahâbe ve fakihlere, Hanefî ve Hanbelî âlimlerine göre zevî'l-erhâm da belli bir sıra içinde mirasçı olur. Zâhirîler'e göre ise zevî'l-erhâm ancak fakir olduğu takdirde mirasçı olabilir. Başlangıçta ihtilâf olmakla birlikte sonraki dönemde hukuk ekolleri zevî'l-erhâmın, bu arada anne veya babaanne cihetinden olan dedelerin de mirasçılığında prensip olarak ittifak etmişlerdir (bk. ZEVÎ'L-ERHÂM). Bununla birlikte zevî'l-erhâmın kendi içerisinde hangi usul ve sıra dahilinde mirasçı olacağı konusunda da farklı görüşler bulunduğundan sahih olmayan dedelerin mirasçılık pay, sıra ve önceliği benimsenen ölçüye, ölene yakınlık derecesine, ölene bağlayan ilk vasıtanın erkek veya kadın oluşuna göre farklılıklar gösterir (geniş bilgi için bk. Aktan, s. 221-242).

BİBLİYOGRAFYA :

- Müzenî, *Muhtaşar* (Şâfiî, el-Üm kenarında), III, 146-149; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, VIII, 305-309; Serahsî, *el-Mebsûl*, XXIX, 179-190; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 337-338; Kâsânî, *Beda'î*, V, 152; İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid*, II, 400, 403; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, VI, 169, 170, 195, 196, 197; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, V, 123, 144, 145; İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-muvâkki'in*, I, 374, 382; Şevkânî, *Neylül-eutâr*, VI, 69-70; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 295 vd.; V, 491-492; Mahmud Esad Seydişehrî, *Ferâ'idü'l-ferâ'iz*, İzmir 1311, s. 284, 285; Mehmed Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm: Kitâbü'z-Zekât*, Diyarbakır 1393, s. 37; Bilmen, *Kamus*, V, 374-375; M. Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, Kahire 1950, s. 67, 108-113, 415-418; Ebû'l-Yakzan Atıyye el-Cübürî, *Hükmü'l-mitrâs fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1388/1969, s. 127 vd., 201; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 624; Karaman, *İslâm Hukuku*, I, 196, 250-251, 342, 350, 391; a.mlf., *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1988, I, 167; Yûsuf Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, Beyrut 1980, II, 719; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991, s. 150-159, 219-242; Joseph Schacht, "Vasiyyet", *İA*, XIII, 231; Heffening, "Vilâyet", a.e., XIII, 317; *Mv.F*, XV, 113-118.

